

Marika Wiktoria KOSIEL*

SPÓJNOŚĆ SPOŁECZNA – DEFINICJE, UWARUNKOWANIA, WSKAŹNIKI I STRATEGIE W UNII EUROPEJSKIEJ ORAZ AMERYCE ŁACIŃSKIEJ

Uwarunkowania i definicje terminu

Spójność społeczna szerzej została poddana analizom w integrującej się po drugiej wojnie światowej Europie. Choć jako zjawisko badane interdyscyplinarnie, ma odmienne definicje oraz strategie osiągania w różnych regionach i kulturach, to jednak model europejski silnie wpływa na inne. Często *a priori* jest przyjmowany jako jedyny możliwy, a spojrzenie europocentryczne na spójność społeczną jest najbardziej powszechne. Rozpoczynając od analizy europejskiego rozumienia terminu i w porównaniu z nim, w poniższym artykule zostanie przedstawiona specyfika problemu, wpływ koncepcji europejskich, definicje zjawiska, proponowany zestaw wskaźników mierzących stopień jej poprawy i strategie polityczne z perspektywy rejonu Ameryki Łacińskiej.

Geneza badań nad spójnością społeczną

Spójności społecznej nie można sprowadzać jedynie do stanu rozłożenia dochodów w społeczeństwie, czyli wskaźnika nierówności społecznych (wskaźnik Giniego), choć bywa przedstawiana w tak uproszczony sposób. Elementami zjawiska spójności społecznej zajmowało się wielu badaczy nauk społecznych, by wspomnieć tylko koncepcje solidarności organicznej i mechanicznej Emila Durkheima, państwa i społeczeństwa Johna Rawlsa czy zagubienia jednostek w płynnej ponowoczesności Zygmunta Baumana. Na szerszą skalę, bardziej z punktu widzenia praktyków, zajęto się problemem w ramach europejskiego projektu integracyjnego, ale i w ramach Rady Europy. Wspólnotowa polityka wyrównywania szans regionów peryferyjnych miała minimalizować negatywne skutki coraz to głębszej integracji ekonomicznej państw członkowskich¹. Jednak trzeba zauważyć, że pojawiły się również głosy bardzo krytyczne wobec „pseudokoncepcji” spójności społecznej, wykazujące, że ma ona zaledwie częściowe podstawy naukowe, przy czym jest głównie wskaźnikiem zmian w dyskursie politycz-

---

* Mgr Marika Wiktoria Kosiel – absolwentka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego oraz Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego oraz Szkoły Dyplomatycznej w Madrycie, obecnie doktorantka na Wydziale Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

¹ K. Gawlikowska-Hueckel, A. Zielińska-Głębocka, *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 191.

nym², spowodowanym problemami społecznymi neoliberalizmu. Inni wymieniają elementy spójności społecznej jako weberowskiego typu idealnego – niemożliwego do osiągnięcia w rzeczywistości.

Unia Europejska przeszła ewolucję sposobu postrzegania spójności społecznej od czasów zarodków polityki spójności liberalizowanych gospodarek, konwergencji regionów przez europejską agendę społeczną i pragmatyczne mierzenie poprawy sytuacji za pomocą 21 wskaźników społecznych z Laeken³ (pokazujących obiektywne różnice w dochodzie, zatrudnieniu, edukacji i zdrowiu), dyskusję nad potrzebą ograniczenia finansowania kosztownych funduszy strukturalnych i regionalnych, aż po szeroką roboczą definicję na potrzeby współpracy rozwojowej. Mimo wewnętrznych dysput nad celowością polityki spójności, UE stała się luminarzem idei promocji spójności społecznej na świecie, w szczególności dla Ameryki Łacińskiej.

Co warto podkreślić, również w dyskursie współpracy rozwojowej coraz częściej wskazuje się na konieczność przeformułowania Milenijnych Celów Rozwoju, tak aby bardziej włączały koncepcje spójności społecznej ze względu na większą stabilność i zrównoważony rozwój społeczeństw spójnych⁴.

Specyfika europejskiego modelu społecznego

Choć wielu badaczy doszukuje się nawiązań do spójności społecznej już w traktatach założycielskich, to jednak specyfika rozwoju gospodarczo-społecznego po drugiej wojnie światowej sprawia, że priorytety zmieniały się wraz z kolejnymi fazami, przez które przechodziły gospodarki i modele państwa opiekuńczego, a także sam proces integracji europejskiej. Zdaniem Gøsty Esping-Andersena po tej stronie Atlantyku specyficznym interpretowano liberalizm. Ruch integracyjny w Europie kładł nacisk na stabilność ekonomiczną, zrównoważony rozwój i zabezpieczenia społeczne. Model europejski miał być nie tylko synonimem polityki społecznej, ale dążyć do nowego kontraktu społecznego, w którym byłoby zapisane, jako podstawa systemu, pełne zatrudnienie połączone z aktywnym obywatelstwem, edukacją masową zgodną z francuskim hasłem „wrota otwarte dla talentu” i egalitaryzmem⁵. System taki stoi zatem w opozycji do modelu amerykańskiego, prezentowanego przez Richarda Sennetta, w którego pracy elastyczny kapitalizm jest daleki od wizji europejskiej⁶. Ponadto, Sonia Lucarelli⁷ pod-

² P. Bernard, „La cohésion sociale: critique dialectique d’un quasi-concept”, *Lien Social et Politiques*, nr 41, 1999, ss. 47-59. <http://id.erudit.org/iderudit/005057ar>, (25.05.2011).

³ Pierwszych dziesięć zostało uzgodnionych w Laeken w 2001 roku. Skupiają się one na rezultatach, a nie środkach osiągnięcia spójności społecznej w rozumieniu unijnym. Podzielone są na wskaźniki pierwszorzędne i pochodne.

⁴ Twierdzenie poparte przez wszystkich panelistów podczas dyskusji Panelu 2A konferencji pt. „Rozwój globalny a nowe państwa członkowskie UE – czas na nowe otwarcie?” PAH i GDRG, Warszawa 26-28 maja 2011.

⁵ G. Esping-Andersen, *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*, Editorial Ariel, Barcelona 2000.

⁶ R. Sennett, *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*, Editorial Anagrama, Barcelona 2000.

kreśla wartości będące bazą europejskiego modelu: solidarność, sprawiedliwość i zasada państwa prawa, co w UE jest zapisywane w aktach o charakterze konstytucyjnym. Według Lucarelli specyficzne praktyki europejskiego procesu integracyjnego to:

- prewencyjne działania strukturalne;
- pojmowanie holistyczne procesów ekonomiczno-społecznych;
- *mainstreaming*, czyli adaptacja do głównego nurtu polityki poprzez umieszczenie w działaniach tematów horyzontalnych takich jak równość płci, zapobieganie konfliktom, ochrona środowiska;
- instytucjonalizacja – używając terminu John Ikenberry'ego „konstytucjonalizacja”, rozwijanie instytucji i konwencji międzynarodowych dotyczących praw człowieka i międzynarodowego prawa karnego;
- multilateralizm – jako eksternalizacja stosunków między państwami na szersze relacje międzynarodowe;
- konstruktywny kompromis;
- legalizm – szczególnie na arenie ONZ i międzynarodowego prawa publicznego.

Z jednej strony, Europejski Model Społeczny nie spowodował do tej pory powstania na poziomie wspólnotowym polityki społecznej. Polityka socjalna pozostaje zatem nadal w gestii państw członkowskich. Wśród członków Unii Europejskiej sprzed rozszerzenia z 2004 r. można wyróżnić cztery główne modele: skandynawski, anglosaski, kontynentalny oraz śródziemnomorski. Modele te w pewnych zakresach zbliżają się do siebie, wykorzystując niektóre instytucje w ramach reform parametrycznych⁸.

Z drugiej strony, jedynie UE mogła pozwolić sobie na prowadzenie na poziomie wspólnotowym i ponadnarodowym polityki spójności z hojnie dotowanymi programami wsparcia. Definicja spójności społecznej w UE powstała jako jeden z celów integracji europejskiej. W tym znaczeniu - osiągnięcie spójności służyć ma niwelowaniu negatywnych skutków integracji gospodarczej, przyczyniających się do coraz większych odległości między peryferiami i centrami korzystającymi z dobrodziejstw tego procesu. Pierwszym poziomem, na którym UE chce osiągać konwergencje, są kraje, dalekie regiony i dopiero w nich społeczności lokalne.

Analiza zakresów pojęcia według różnych organizacji

Przy porównaniu z innymi organizacjami, zakres pojęcia spójności w UE plasuje się pomiędzy największym rozumieniem ekonomicznym w Organizacji Współpracy Go-

⁷ S. Lucarelli, „Interpreted Values: A Normative Reading of EU Role Conceptions and Performance”, w: O. Elgstrom, M. Smith (red.), *The European Union's Roles in International Politics. Concepts and Analysis*, Wyd. Routledge, Nowy Jork 2006, str 47-65.

⁸ U. Kalina-Prasznic, „Ekonomiczne kontrowersje wokół europejskiego modelu socjalnego”, w: Ewa Pancer-Cybulska (red.), *Spójność społeczna, ekonomiczna i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 28, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008, ss. 27-29.

spodarczej i Rozwoju (ang. OECD), a bardzo szerokim w Radzie Europy. W najszerszym zatem rozumieniu termin został zdefiniowany jako „możliwość zapewnienia przez społeczeństwo dobrobytu dla wszystkich swoich członków, minimalizując nierówności i unikając polaryzacji”.

TAB 1. DEFINICJE ROBOCZE I DOROZUMIANE POJĘCIA SPÓJNOŚCI SPOŁECZNEJ – PORÓWNANIE ELEMENTÓW

Elementy	Unia Europejska	OECD	Rada Europy
Demokratyczna / polityczna spójność			
Swoboda wypowiedzi			x
Wolny przepływ informacji			x
Dostęp do informacji			x
Ochrona praw człowieka	x		x
Zastosowanie zasady państwa prawa			x
Połączenia polityczne między obywatelem a państwem	x		x
Aktywne uczestnictwo w społeczeństwie	x		x
Dobrobyt gospodarczy			
Stabilne i bezpieczne społeczeństwa		x	x
Bezpieczny dostęp do dobrobytu materialnego	x	x	x
Regulacje w celu skorygowania nieprawidłowości w funkcjonowaniu rynku	x		
Dobrobyt społeczny			
Uniwersalny system ochrony społecznej	x		x
Dostęp do mieszkań, opieki zdrowotnej i edukacji		x	x
Wolność od przestępczości i korupcji			x
Połączenia społeczne ze wspólnotą			x
Systemy dialogu społecznego	x		
Spójność kulturalna			
Pozytywne nastawienie do różnorodności kulturowej			x
Wzmocnienie poczucia tożsamości europejskiej	x		x

Źródło: M. Sharon Jeannotte w *Social Cohesion Around the World: An International Comparison of Definitions and Issues, Strategic Research and Analysis (SRA) Strategic Planning and Policy Coordination Department of Canadian Heritage*, nr ref. SRA-309, grudzień 2000, s. 9.

Trendy unijne i Rady Europy są zbliżone, jako że państwa UE nadają pewien ton lub pracując na szerszym forum nad specyficznymi zagadnieniami, automatycznie transponują je również na skalę unijną. Dla badaczy spoza kręgu europejskiego często zatem spójność społeczna pojmowana jest jako całość prac obydwu organizacji w temacie polityki społecznej⁹.

Dla perspektywy latynoamerykańskiej istotne będzie zatem odniesienie do definicji roboczych przedstawionych w poniższej tabeli. Choć w wielu miejscach się pokrywają, z racji wzajemnych wpływów, to jednak nie są tożsame. W ramach UE jednym z elementów specyficznych względem Rady Europy, (ale i OECD) będzie, z jednej strony system dialogu społecznego, natomiast z drugiej – regularyzacja celu skorygowania nieprawidłowości w funkcjonowaniu rynku.

Na marginesie należy zaznaczyć, że odmiennie jako cel polityczny pojmuje się spójność społeczną w innym silnym ośrodku badań nad tym zjawiskiem społecznym, do którego część badaczy z Ameryki Łacińskiej czasem się odwołuje. W Kanadzie spójność społeczna ma być: budowaniem więzi społecznych wspólnej pracy w czasach globalizacji (która osłabia tradycyjne wartości i postawy). Spójność społeczna promowana jest głównie jako powiązanie polityki społecznej z ekonomiczną. Jedni z najbardziej zasłużonych autorów badających system kanadyjski – Jane Jenson i Paul Bernard – wyróżniają poniższe wymiary spójności społecznej:

- równość – nierówność;
- uznanie – odrzucenie (skala tolerancji i szacunku wobec inności);
- legitymacja – brak legitymacji instytucji pośredniczących w relacjach społecznych;
- inkluzja – wykluczenie (równość możliwości ekonomicznych i społecznych);
- przynależność – izolacja (wspólne wartości, tożsamości, poczucie zobowiązania);
- partycypacja – niezaangażowanie.

Z kolei Regina Berger-Schmitt opisuje spójność za pomocą dwóch osi – pierwsza niweluje zróżnicowanie, druga wzmacnia, zagęszcza i poprawia jakościowo relacje w społeczeństwie. Przede wszystkim pokazuje to stopień wzajemnego zaufania w społeczeństwie, który potrzebny jest do wspólnej pracy.

Wspólnotowy wymiar spójności społecznej

W kontekście integracji europejskiej, po stworzonej przez Radę Europy „Europejskiej Karcie Społecznej” (1961 rok), polityka socjalna przeniosła się wyraźnie z tradycyjnego poziomu krajowego na wspólnotowy już w latach 70. XX w. Wielu badaczy łączy ten fakt z przełomem kulturowo-cywilizacyjnym związanym z przechodze-

---

⁹ Tak np. CEPAL w: *La cohesión social en los países desarrollados: conceptos e indicadores*, Serie Estudios Estadísticos y Prospectivos nr 55, Santiago de Chile 2007, s. 8.

niem na typ gospodarki opartej na wiedzy¹⁰. Komisja Europejska przedstawiła w 1974 roku Plan Działań Społecznych, w którym zaznacza rolę organizacji ponadnarodowych i wspólnego działania w ramach europejskiego ruchu integracyjnego. Kryzys państw dobrobytu oraz konflikty społeczne na tle jego niewydolności doprowadziły w UE do przewartościowania i wsparcia Europejskiego Modelu Społecznego w Jednolitym Akcie Europejskim w 1986 oraz Europejskiej Karcie Praw Pracownika.

Spójność gospodarcza i społeczna rozumiana jako wyrównanie szans między krajami członkowskimi zapisana była w tytule V Aktu w poniższy sposób (art 130a):

W celu wspierania swego harmonijnego rozwoju Wspólnota rozwija i prowadzi działania zmierzające do wzmocnienia swej spójności gospodarczej i społecznej. W szczególności Wspólnota zmierza do zmniejszenia dysproporcji w poziomach rozwoju różnych regionów oraz do zmniejszenia zacofania regionów mniej uprzywilejowanych¹¹,

a następnie wraz ze wspólnym rynkiem i unią monetarną została potwierdzona jako główne kierunki integracji w Traktacie o Unii Europejskiej.

Pojęcie spójności społecznej najczęściej jest używane w ramach prac na forum UE w kontekście przeciwdziałania wykluczeniu z rynku pracy. Za podejściem interdyscyplinarnym, wykraczającym ponad wyłącznie kategorie ekonomiczne, polityczne lub socjologiczne przemawia jednak wywodzenie się tego celu z podstaw aksjologicznych integracji, to jest promocji szczególnego modelu społecznego. Stąd też należy przyjąć, że we wszystkich jej wymiarach „istotą spójności jest ponadpaństwowa i ponadnarodowa aktywność polityczna na rzecz przeciwstawiania się dysproporcjom w rozwoju cywilizacyjnym poszczególnych obszarów Wspólnoty, niezależnie od granic politycznych”¹².

¹⁰ Por. D. Waldziński, „Spójność ekonomiczna Unii Europejskiej w świetle współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych”, w: E. Pancer-Cybulska (red.), *Spójność społeczna, ekonomiczna i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 28, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2008, ss. 17 i 22.

¹¹ JAE dostępny w bazie Eur-lex na stronie eur-lex.europa.eu/pl/treaties/dat/11986U/word/-11986U.doc (25.05.2011). Ponadto, Artykuł 130b dodaje iż „Państwa Członkowskie prowadzą swoje polityki gospodarcze i koordynują je w taki sposób, aby osiągnąć także cele określone w artykule 130a. Przy wprowadzaniu w życie wspólnych polityk oraz przy urzeczywistnianiu rynku wewnętrznego bierze się pod uwagę cele określone w artykułach 130a i 130c i przyczynia się do ich osiągnięcia. Wspólnota wspiera także osiąganie tych celów przez działania, które podejmuje za pośrednictwem funduszy strukturalnych (Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej – Sekcja Orientacji, Europejskiego Funduszu Społecznego, Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego), Europejskiego Banku Inwestycyjnego oraz innych istniejących instrumentów finansowych”

¹² D. Waldziński, „Spójność ekonomiczna Unii Europejskiej w świetle współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych”, w: E. Pancer-Cybulska (red.), *Spójność społeczna, ekonomiczna i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 28, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław 2008, s. 12.

Zapisy Strategii Lizbońskiej z 2000 roku miały doprowadzić w 2010 roku¹³ do osiągnięcia konkurencyjnej gospodarki opartej na wiedzy i zarazem z większą spójnością społeczną. Na podstawie wskazań z Lizbony Rada Europejska z Nicei stworzyła Europejską Agendę Społeczną, która w ramach otwartej metody koordynacji na zasadzie subsydiarności miała doprowadzić do wypracowania definicji i wskaźników, narodowych strategii implementacji włączenia społecznego i raportowania o stanie spójności społecznej w krajach członkowskich. Rezultatem tych prac, na forum Rady Europejskiej oraz w trakcie konferencji w Antwerpii w 2001 roku, przyjęto ostatecznie w Laeken pragmatyczny, nie wchodzący w głębsze debaty teoretyczne nad naturą czynników, zestaw wskaźników społecznych.

Definicja i wskaźniki spójności społecznej w UE

Pierwsza w europejskim procesie integracyjnym definicja spójności odnosiła się do regionów europejskich będących na różnych poziomach rozwoju i została wprowadzona po akcesji Wielkiej Brytanii. Kraj ten nie korzystał na dużą skalę z funduszy Wspólnej Polityki Rolnej, a zatem potrzebował nowego instrumentu redystrybucji dóbr we Wspólnotach. Pomimo zinstytucjonalizowania polityki spójności i jej eksternalizacji w ramach współpracy rozwojowej, Unia Europejska nie wypracowała oficjalnej definicji spójności społecznej. W stosunkach zewnętrznych zastosowano natomiast roboczą, stosunkowo szeroką definicję:

Spójność społeczna jest atrybutem społeczeństwa, które zakłada równość szans tak, by ludność mogła wykonywać swoje podstawowe prawa i mieć zapewniony dobrobyt, bez jakiegokolwiek dyskryminacji. W odpowiedzi na różnorodność, z punktu widzenia jednostki, spójność społeczna zakłada istnienie ludzi, którzy czują się częścią społeczności, aktywnie uczestniczą w podejmowaniu decyzji w różnych dziedzinach i są zdolni do aktywnego obywatelstwa. Spójność społeczna obejmuje również rozwój polityk publicznych oraz mechanizmów solidarności między jednostkami, wspólnotami, terytoriami i pokoleniami¹⁴.

Pierwszy zestaw 18 wskaźników ustalonych przez Radę Europejską w Laeken w grudniu 2001 roku miał badać porównawczo inkluzję społeczną w krajach unijnych.

Wskaźniki lejkenowskie podstawowe¹⁵ to:

1. Odsetek osób o niskich (60% mediany) dochodach (z uwzględnieniem świadczeń społecznych) w % według:

---

¹³ Rok Walki z Ubóstwem.

¹⁴ Definicja robocza stosowana w Programie EUROsociAL – więcej w : *EUROsociAL Oficina de Coordinación Marco conceptual de EUROsociAL*, maj 2007. <http://www.programaeurosocijal.eu/> (25.05.2011).

¹⁵ Wskaźniki za: „Portfele wskaźników do monitorowania ubóstwa i wykluczenia społecznego w Wielkiej Brytanii”. Dokument sporządzony został przez dr hab. Jarosława Górniaka prof. UJ, dr Jolantę Perek-Białas, dr Barbarę Worek, mgr Annę Małodzińską oraz mgr Karolinę Keler w ramach projektu „Małopolski system analiz i programowania polityk rynku pracy” realizowanego w ramach działania 2.1 ZPORR, www.rynekpracy.msap.pl/download/portfele.pdf, (20.03.2011).

- płci i wieku,
  - najczęstszego rodzaju aktywności ekonomicznej,
  - typu gospodarstwa domowego,
  - rodzaju własności z uwzględnieniem lub bez uwzględnienia opłat rent czynszowych (wartości ilustracyjne),
  - intensywności pracy zarobkowej członków gospodarstwa.
2. Dysproporcja w zakresie dystrybucji dochodów (kwintylowe zróżnicowanie) w %.
  3. Odsetek osób o utrzymującym się niskim dochodzie (poniżej 60% mediany) w %.
  4. Przeciętna względna luka dochodowa osób o niskich dochodach w %.
  5. Spójność regionalna (zróżnicowanie regionalnych stóp zatrudnienia) w %.
  6. Stopa długotrwałego bezrobocia (>12 miesięcy) w %.
  7. Odsetek osób żyjących w gospodarstwach domowych, w których nikt nie pracuje w %.
  8. Młodzież o niskim wykształceniu, niekontynuująca nauki (odsetek w wieku 18-24).
  9. Oczekiwana długość życia w momencie narodzin (w latach).
  10. Subiektywna ocena własnego zdrowia (w grupach wyróżnionych ze względu na wielkość dochodu).

Wskaźniki pomocnicze:

1. Dyspersja wokół granicy niskiego dochodu (poniżej 40%, 50%, 70% mediany), w %.
2. Odsetek osób o niskim dochodzie, przy urealnionym progu sprzed trzech lat w %.
3. Odsetek osób o niskich (poniżej 60% mediany) dochodach (bez uwzględniania świadczeń społecznych), w %.
4. Współczynnik Giniego – miara nierówności w dystrybucji dochodów w %.
5. Odsetek osób o utrzymujących się niskich dochodach (poniżej 50% mediany), w %.
6. Odsetek osób długotrwale bezrobotnych wśród ogółu bezrobotnych w %.
7. Stopa bardzo długotrwałego bezrobocia (>24 miesiące), w %.
8. Odsetek osób o niskim wykształceniu (w kohortach wiekowych), w %.

Jak zatem widać wskaźniki nie badają wszystkich elementów wyszczególnionych w roboczej definicji zjawiska. Długa lista nie uwzględnia nie tylko subiektywnych odczuć dotyczących aktywnego obywatela, ale i również polityki socjalnej państwa oraz mechanizmów solidarności.

Wpływ europejskiej koncepcji na Amerykę Łacińską

Głównymi wyzwaniem dla Ameryki Łacińskiej są obecnie walka z ubóstwem, wykluczeniem społecznym, nierównościami dochodów oraz problemy w dostępie do środków produkcji, edukacji, służby zdrowia czy kredytu. Problemem jest również bar-

dzo wysoki odsetek udziału w gospodarce tzw. szarej strefy, co ma istotne skutki społeczne. Mimo postępu rozwiązań prawnych, nierówności spowodowane, m.in. pochodzeniem etnicznym i płcią są realną przeszkodą w dostępie do świadczeń publicznych, utrudniają bądź wręcz uniemożliwiają aktywne uczestnictwo w życiu społecznym i politycznym. Grupy wykluczone z realnych możliwości wykonywania praw obywatelskich są tożsame z grupami o najniższym statusie społecznym.

Ameryka Łacińska jest regionem o najwyższym stopniu nierówności społecznych na świecie. W czasach kolonialnych, ze względów rasowych, ludność autochtoniczna i pochodzenia afrykańskiego pozbawione były wszelkich praw, wykorzystywane jako niewolnicy lub zepchnięte na margines społeczny. Zniesienie niewolnictwa oraz konstytucyjna równość wobec prawa jedynie nieznacznie poprawiły sytuację materialną i możliwości tych grup społecznych¹⁶. Ponadto, reperkusje kultury *machismo* czy fenomenu *feminicidio*¹⁷ sprawiają, iż sytuacja kobiet wymaga zdecydowanej polityki. Przy tym, dyskryminacja mniejszości rasowych i etnicznych oraz ze względu na płeć potrafią się nakładać, tworząc sytuację wykluczenia kobiet należących do społeczności indiańskich stojących na drabinie społecznej niżej od kobiet kreolskich czy mężczyzn z tych samych plemion. Słusznie przywoływane są tezy Alexisa de Tocqueville, iż w wypadku rozpowszechniania praw politycznych oraz wzrostu gospodarczego silnie wzrastają oczekiwania społeczne co do dobrobytu i mobilności społecznej. Ponadto, globalizacja i szerszy dostęp do Internetu sprawiają, że małe grupy walczące o prawa kobiet czy ludności autochtonicznej są o wiele bardziej widoczne i skuteczne dzięki nowym formom komunikacji¹⁸. Choć problem spójności społecznej jest aktualny w wielu miejscach, to jednak nie jest tak poważny w przypadku żadnego innego kontynentu. Skutkami ubocznymi braku spójności w społeczeństwach latynoamerykańskich są przede wszystkim: konflikty społeczne, populizmy, uprawa i handel narkotykami. Sytuacja wpływa również negatywnie na potencjał rozwoju ekonomiczno-społecznego państw Ameryki Łacińskiej.

Uwagę społeczności międzynarodowej przykuwa walka z biedą w regionach najbiedniejszych, jednak silna polaryzacja dochodów i utrwalanie sytuacji poprzez „dziedziczenie” pozycji społecznej z pokolenia na pokolenie (wobec ograniczeń kapitału społecznego w rozumieniu Pierre’a Bourdieu¹⁹), uniemożliwiają skuteczną walkę z biedą. Zatem, osiągnięcie pierwszego z Milenijnych Celów Rozwoju w Ameryce Łacińskiej zależy w znacznej mierze od strategii spójnościowych. Według Programu Na-

¹⁶ Marco conceptual. *EUROSociAL*, Oficina de Coordinación, Maj 2007, s. 5 Dokument ze strony <http://www.programaeurosociasocial.eu> (data dostępu: 30.01.2011) Więcej: D. De Ferranti, et al., *Inequality in Latin America: Breaking with History?*, World Bank Latin American and Caribbean Studies, Waszyngton 2004, ss. 109-122.

¹⁷ Neologizm łączący termin zabójstwo i ludobójstwo dla zdefiniowania problemu torturowania i zabijania kobiet, stał się głośny w Meksyku głównie za sprawą wydarzeń w Ciudad Juarez, później w krajach Ameryki Środkowej.

¹⁸ E. Ottone, A. Sojo, „La racionalidad política para América Latina y el Caribe”, CEPAL Santiago de Chile, *Pensamiento Iberoamericano*, nr 2007/2, ss. 8-9.

¹⁹ A. Portes, „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, *Annual Review of Sociology*, 1998, vol. 24, ss. 1-24.

rodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (United Nations Development Programme – UNDP) drobna poprawa rozłożenia dochodu, nawet bez jego wzrostu w skali kraju, prowadziłyby do zdecydowanej poprawy warunków życiowych w społeczeństwie²⁰.

Próba zdefiniowania spójności społecznej w Ameryce Łacińskiej

Z racji wagi problemu obecnie większość organizacji i instytucji międzynarodowych współpracujących z Ameryką Łacińską zajmuje się przede wszystkim właśnie spójnością społeczną. Wprowadzona na agendę relacji z UE spójność społeczna stała się szybko tematem wiodącym współpracy rozwojowej z Unią, prac Banku Światowego oraz Szczytów Iberoamerykańskich. Zjawisko to jest również kluczowym w analizach Komisji Gospodarczej Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów (La Comisión Económica para América Latina – CEPAL). W podjętej przez tę agendę badaniach nad problemem wyróżnia się przede wszystkim definicja pojęcia, metodologia i jej porównanie ze stosowanymi w innych regionach świata.

Po pierwsze, istnieje szereg terminów silnie związanych ze spójnością, a są nimi: kapitał społeczny, wykluczenie społeczne, integracja, etyka oraz sprawiedliwość społeczna. Pod drugie, definicja CEPAL łączy zagadnienia polityki społecznej i jej legitymizacji oraz wartości solidarności w społeczeństwie, idei sprawiedliwości społecznej. Zawiera w sobie aspekty równości *de facto* i wzrostu akceptacji dla różnorodności, a także systemowe podejście do kwestii rozwoju. Przyjmując interdyscyplinarną definicję Komisji, należałoby rozumieć spójność jako cel i środek polityki społecznej, czyli wynik ścierania się mechanizmów wykluczenia społecznego i integracji oraz ich pojmowania według oceny działania przez członków badanych społeczności²¹.

W warstwie subiektywnej istotne są zatem wyobrażenia na temat porządku ekonomiczno-społecznego w państwie według konkretnych grup społecznych oraz jednostkowe. Dostęp do dóbr i usług publicznych, jaki dają prawa socjalne (oraz ewentualnie droga dochodzenia należnych dóbr publicznych oraz ich propagowanie przez różnego typu karty praw) jest podstawą dla uczestnictwa obywateli w życiu demokratycznego państwa prawa. Według CEPAL prawa ekonomiczno-społeczne powinny być sformułowane jako umowa społeczna, a więc uzgodniony przez strony kontrakt dający korzyści dla wszystkich (strategia *win-win*) i którego spełnienia można wymagać.

Jednostki zarówno przyczyniają się do wzrostu gospodarczego jak i są jego beneficjentami. Na zasadzie samonapędzającego się mechanizmu spójność społeczna stymuluje dalszy rozwój poprzez przyciąganie inwestorów²². Charakterystyczna dla Ameryki Łacińskiej jest możliwość jednoczesnego istnienia silnego poczucia przynależności

²⁰ CEPAL (akronim ang. ECLAC), *Social Cohesion. Inclusion and a Sense of Belonging in Latin America and the Caribbean*, ECLAC, Agencia Española de Cooperación Internacional, Secretaría General Iberoamericana, Santiago de Chile 2007, s. 63.

²¹ „Social cohesion may thus be defined as the dialectic between instituted social inclusion and exclusion mechanisms and the responses, perceptions and attitudes of citizens towards the way these mechanisms operate”. ECLAC, *Social cohesion...*, op. cit., s. 18.

²² J. Ocampo, Market, *Social Cohesion, and Democracy*, DESA Working Paper No. 9, ST/ESA/2006/DWP/9, luty 2006, s. 4.

do lokalnej wspólnoty przy wykluczeniu w skali makro (całego społeczeństwa), czyli polaryzacja. Ponadto, istotny na rozwój sytuacji wpływ ma fakt, iż blisko połowa pracowników w krajach Ameryki Łacińskiej pracuje w szarej strefie²³.

Wskaźniki spójności społecznej w Ameryce Łacińskiej

Postuluje się stworzenie koherentnego systemu wskaźników spójności społecznej dla Ameryki Łacińskiej – analogicznego do systemu stworzonego w ramach UE (głównie kwantytatywnego), jednak poszerzonego o wskaźniki poczucia przynależności oraz mierzące działalność instytucji dla osiągnięcia poprawy spójności społecznej. Dla porównania opisany wcześniej model europejski definiujący spójność jako pochodną wykluczenia społecznego posiada zestaw wskaźników koncentrujący się na rozwarstwieniu²⁴, m.in.: zagrożenia ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych, kwantylowego zróżnicowania dochodów, zagrożenia ubóstwem trwałym, relatywny wskaźnik głębokości ubóstwa, gospodarstwa domowe bez osób pracujących, stopa bezrobocia długotrwałego, rozproszenie regionalnego wskaźnika zatrudnienia, młodzież nie kontynuująca nauki, wskaźnik dalszego trwania życia, wskaźnik oceny stanu zdrowia (oryginalnie ustalony w Laeken, później wycofany), dyspersja regionalnych stóp zatrudnienia według płci, regionów przy przyjęciu różnych granic ubóstwa, współczynnik Giniego, stopa bezrobocia długotrwałego, współczynnik osób z wykształceniem nie wyższym niż gimnazjalne (podstawowe).

Komisja ONZ prowadzi fazę pilotażową projektu badawczego ustalania podobnego zestawu mierników dla Ameryki Łacińskiej. Aktualnie proponowane wskaźniki podzielone są na trzy główne grupy i dalsze podgrupy:

1. Luki:

- nierówności w dochodach (dochód występuje tu jako kategoria pomocnicza dla drugiej podgrupy wskaźników; porównanie najbogatszego i najbiedniejszego kwantyla społeczeństwa; ogólny rozkład dochodów mierzony wskaźnikiem Giniego; transfery państwowe w ramach funkcji redystrybucyjnej);
- ubóstwo i nędza (m.in. odsetek ludzi żyjących w biedzie i różnice między poszczególnymi grupami oraz pochodny wskaźnik nędzy dla pełniejszego obrazu zjawiska ubóstwa w społeczeństwie);
- zatrudnienie (stopa bezrobocia jawnego, bezrobocie długoterminowe, procent zatrudnionych w niskoefektywnych sektorach gospodarki jako najbardziej zagrożonych likwidacją miejsc pracy);
- edukacja (odsetek dzieci korzystających z edukacji przedszkolnej, procent osób powyżej 15 roku życia bez ukończonej szkoły podstawowej, procentowy udział

²³ A. Uthoff, A. Sojo (red.), *Cohesión social en América Latina y el Caribe: Una revisión perentoria de algunas de sus dimensiones*, ECLAC-SIDA-Fundación Konrad Adenauer, Santiago de Chile 2007, s. 67.

²⁴ S. Kalinowski, W. Łuczka-Bakuła, „Wybrane monetarne wskaźniki społeczne wykluczenia w nowych krajach UE”, *Polityka Społeczna*, 7/2005.

w populacji powyżej 20 roku życia osób z ukończoną szkołą ponadpodstawową, dodatkowym wskaźnikiem miałyby być porównanie nakładów państwa na jednego ucznia szkół publicznych z analogicznymi nakładami na ucznia w rodzinach klasy średniej);

- zdrowie (szacowana długość życia, śmiertelność niemowląt, procent dzieci do pierwszego roku życia zaszczepionych przeciwko trzem najważniejszym chorobom w ich kraju, odsetek porodów przyjętych przez wykwalifikowany personel medyczny);
  - warunki mieszkaniowe (głównym wskaźnikiem ma być odsetek ludności z dostępem do podstawowych mediów);
  - system emerytalny (odsetek płacących składki emerytalne wśród aktywnych zawodowo, relacja średniej emerytury względem dochodu na linii ubóstwa, odsetek gospodarstw domowych, w których głównym źródłem dochodu jest emerytura jednego z członków rodziny);
  - przepaść cyfrowa (dostęp do komputera oraz Internetu dla dzieci i młodzieży).
2. Instytucje (badania na temat poniższych instytucji są obecnie prowadzone wyrywkowo dla poszczególnych instytucji w danych krajach oraz horyzontalnie dla całego regionu, jednak nie w ramach systemu wskaźników spójności społecznej):
- skuteczność demokracji;
  - administracja państwowa;
  - instytucje rynkowe;
  - rodzina.
3. Przynależność grupowa (głównie na podstawie *World Values Survey* i badań *Latino-barometro*):
- wielokulturowość (mierzona za pomocą przynależności do konkretnej grupy etnicznej);
  - zaufanie (zarówno wobec współobywateli jak i instytucji, w tym państwowych: rządu, parlamentu, sądownictwa, związków zawodowych, samorządów, mediów, partii politycznych i służb mundurowych);
  - uczestnictwo w życiu politycznym (wybory, kampanie, działalność partii), społecznym (kluby sportowe, grupy wsparcia), innym (samorząd studencki, stowarzyszenie rodziców, związkowców);
  - oczekiwania względem przyszłości (ekonomicznej kraju, zawodowej, mobilności społecznej);
  - solidarność społeczna (poczucie więzi i współzależności z innymi mieszkańcami kraju).

Powyższy zestaw wskaźników daleko odbiega od pragmatycznego modelu stosowanego w badaniach rezultatów unijnych. Oprócz mierzalnych statystycznie zjawisk typowych wskaźników makroekonomicznych, bardzo dużą uwagę zwraca się na sam proces oraz jego odbiór w społeczeństwach. Podstawą dla subiektywnego odbierania

spójności społecznej jest polityka oparta o zwiększanie możliwości rozwoju gospodarki, indywidualnych zdolności oraz ochrony przed ryzykiem społecznym (świadczenia zdrowotne, emerytalne czy na wypadek inwalidztwa).

Część wskaźników dużo szerzej traktuje wybrane kwestie niż ma to miejsce w modelu z Laeken. I tak na przykład, wskaźnikiem zdrowotnym uznawanym za wystarczający w Europie jest szacowana długość życia. W przypadku Ameryki Łacińskiej zastosowanie dodatkowych wskaźników jest umotywowane generalnie gorszą sytuacją systemów służby zdrowia oraz wysoką śmiertelnością wśród dzieci. Co charakterystyczne, badania na temat zdrowia w Ameryce Łacińskiej wykazują, że o wiele istotniejszym jest kryterium kraju niż grupy etnicznej (dzieci z tych samych grup etnicznych będą miały kilkukrotnie wyższe prawdopodobieństwo przeżycia niż ich rówieśnicy w kraju sąsiadującym²⁵).

Niektóre wskaźniki wydają się być traktowane mniej priorytetowo, choć CEPAL prowadzi na ich temat bardzo szczegółowe badania w odrębnych publikacjach nie łączonych z problemem spójności społecznej. Tak jest w przypadku wielokulturowości, dla której aspekty prawne używania języka i polityka ochrony dziedzictwa mniejszości indiańskich są ważkim problemem. Również cała grupa wskaźników dotyczących instytucji państwa, rynku i rodziny jest tematem bardziej drobiazgowych opracowań poszczególnych kwestii, nie jest jednak na razie włączona do całościowego raportu na temat spójności społecznej, mimo zaproponowanego podziału.

Strategie wsparcia spójności społecznej w Ameryce Łacińskiej

Tradycyjne modele państwa opiekuńczego²⁶ opierają się na założeniu rodziny atomowej, w której ojciec rodziny pracuje i płaci podatki. Dla Ameryki Łacińskiej, gdzie połowa pracowników uzyskuje dochody w szarej strefie, a rodzina rzadko kiedy funkcjonuje we wzorcowym układzie, modele takie nie mogą mieć zastosowania. Różnice między regionami państw latynoamerykańskich (możliwości produkcyjne, dochody, waga potrzeb) są zarówno skutkiem jak i powodem narastających nierówności typowych dla regionu. Tworzy się poprzez to zakłęty krąg niskiej mobilności społecznej i pogłębiania różnic w dochodzie PKB *per capita* między najbogatszymi a najbiedniejszymi prowincjami²⁷. Stąd pomysł kopiowania jednego z elementów europejskiego modelu społecznego, tj. funduszy strukturalnych i spójnościowych. I tak na przykład, założenia Funduszu Konwergencji Strukturalnej Mercosur (Fondo para la Convergencia Estructural del Mercosur, Focem²⁸) są wzorowane na wspólnotowym funduszu spójności.

Również współpraca rozwojowa z Unią Europejską ma na celu wzmocnienie spójności społecznej. Warto w tym momencie podkreślić, że UE współpracuje w tema-

²⁵ Dane statystyczne w tabeli III.6, *Social Cohesion*, op. cit., s. 67.

²⁶ G. Esping-Andersen, *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*, Editorial Ariel, Barcelona 2000. Richard Sennett, *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*, Editorial Anagrama, Barcelona 2000.

²⁷ CEPAL, *La hora de igualdad. Brechas por cerrar, caminos por abrir*, CEPAL, Brasilia 2010, s. 135

²⁸ Więcej informacji na portalu Focem: <http://www.mercosur.int/focem/>, (25.05.2011).

cie spójności społecznej w Ameryce Łacińskiej na poziomie bilateralnym z poszczególnymi krajami, z organizacjami regionalnymi, biregionalnie oraz z ONZ, CEPAL i Bankiem Światowym. W przypadku Porozumienia Komisji Europejskiej z CEPAL²⁹, spójność społeczna zdefiniowana jest bliżej europejskiego rozumienia. Również dokumenty dotyczące współpracy rozwojowej promują wizję europejskiego modelu społecznego i jego metod na osiągnięcie spójności społecznej³⁰.

Poszczególne państwa Ameryki Łacińskiej eksperymentowały, zgodnie z Konsensusem Waszyngtońskim, założenie, według którego mechanizmy wolnego rynku doprowadzą do szybszego wzrostu gospodarczego i wyrównania różnic społecznych, a poprzez to przyczynią się do wzrostu spójności społecznej. Nieudany eksperyment doprowadził do powrotu do polityki ingerencji państwa w dystrybucję dóbr. Oczekiwania społeczeństw są wyższe niż możliwości budżetowe, stąd też wysokie jest prawdopodobieństwo zamieszek a nawet przewrotów, spowodowanych problemami ekonomiczno-społecznymi.

W Ameryce Łacińskiej wyróżnia się trzy modele państwa opiekuńczego: państwowo-protekcjonistyczny, państwowo-produkcyjny oraz oparty na rodzinie³¹. Jednak ze względu na różnice historyczne nie proponuje się skonkretyzowanych strategii dla każdej z trzech grup krajów, a raczej szerszy wybór instrumentów polityki dla osiągnięcia lepszej sytuacji ekonomiczno-społecznej. Nie ma zatem zgody co do drogi, którą powinny obrać poszczególne państwa w epoce po konsensusie waszyngtońskim.

Propagowane są metody współpracy na różnych szczeblach regionalnych i w tym kierunku idą również projekty w ramach współpracy rozwojowej współfinansowane przez Unię Europejską. Zwłaszcza programy horyzontalne pozwalają na dzielenie się dobrymi praktykami między krajami uczestniczącymi, choć trzeba zauważyć, że dominującą rolę w sieciach współpracy mogą przyjmować partnerzy europejscy. Różnorodność beneficjentów, przy użyciu innowacyjnych dla pomocy międzynarodowej rozwiązań (*benchmarking*, zarządzanie sieciowe, etc.), ma w założeniu dać lepsze efekty równania do góry.

Spójność społeczna widziana oczami Europejczyków nie zawsze jest tak samo postrzegana w innych regionach świata. Ruch integracyjny w Europie stworzył własne rozumienie pojęcia, wypracował metodologię badań i politykę spójności, na których zakres wpływ miały prace na forum Rady Europy. Oprócz promowania spójności społecznej w państwach członkowskich, działalność Unii Europejskiej promieniuje na inne regiony, szczególnie za pomocą instrumentów preakcesyjnych, Europejskiej Polityki Sąsiedztwa, a szerzej współpracy na rzecz rozwoju.

²⁹ *Memorandum of Understanding between the European Commission and the Economic Commission for Latin America and the Caribbean Concerning the Strengthening of Cooperation*, www.eas.europa.eu/la/docs/mou_eclac_071106_en.pdf, (15 września 2010).

³⁰ Komunikat Komisji Europejskiej z 2005 roku pt. „A stronger partnership between the European Union and Latin America” {COM(2005)636 final} oraz z 2009 roku pt. „The European Union and Latin America: Global Players Partnership” {SEC(2009) 1227}.

³¹ J. Martínez Franzoni, *Regímenes del bienestar en América Latina*, Fundación Carolina – CeALCI, Madryt 2007.

Model latynoamerykański zaczął być tworzony znacznie później niż europejski. Porównując dwa podejścia, należy zauważyć, iż Komisja Gospodarcza Narodów Zjednoczonych ds. Ameryki Łacińskiej i Karaibów bierze za podstawę swoich badań pragmatyczny model europejski by na bazie analizy jego stosowania i ze względu na specyfikę regionu Ameryki Łacińskiej określić swoją autorską definicję spójności społecznej. Definicja ta w szczególności różni się podejściem do zjawiska, ilością oraz wyborem szerokiego spektrum wskaźników, co czyni je mniej namacalnym.

Unijne wskaźniki mają charakter negatywny głównie mierząc wykluczenie społeczne, podczas gdy proponowany zestaw dla Ameryki Łacińskiej stara się dać pełniejszy obraz spójności poprzez włączenie wskaźników opartych o percepcję zjawiska przez obywateli badanych państw. W koncepcji promowanej przez CEPAL spójność jest zarówno procesem jak i rezultatem. Istotnym problemem jest różna metodologia zbierania danych statystycznych w poszczególnych krajach Ameryki Łacińskiej. Przy tym, część krajów ma ugruntowane własne definicje zjawisk, które mają być badane proponowanymi wskaźnikami.

Ponadto, należy zauważyć, że system europejski jest klarowniejszy i bardziej koncentruje się na wybranych kilku aspektach. Nie byłoby celowym dokładne jego odwzorowanie, gdyż niektóre wskaźniki nie dałyby właściwego obrazu rzeczywistości latynoamerykańskiej. System wskaźników proponowany przez CEPAL próbuje włączyć jak najszersze rozumienie spójności i co za tym idzie, postuluje zestaw o wiele bardziej różnorodnych wskaźników. Zestaw wskaźników został opracowany w 2007 roku, zaskakujące jest zatem, że do tej pory nie przeprowadzono dogłębnej analizy z wykorzystaniem zaproponowanego schematu, tak aby zweryfikować jego użyteczność dla Ameryki Łacińskiej. Czy metodologia ta okaże się koherentna pokażą, zatem, kolejne badania.

Bibliografia

Banco Mundial, (2002) *Desarrollo social en América Latina: temas y desafíos para las políticas públicas*, FLACSO/Banco Mundial, San José.

Bernard, Paul, (1999), „La cohésion sociale: critique dialectique d’un quasi-concept”, *Lien Social et Politiques*, nr 41, ss. 47-59. <http://id.erudit.org/iderudit/005057ar>, (25.05.2011).

Castells, Manuel; Serra, Narcís (red.), (2004) *Europa en construcción. Integración, identidades y seguridad*, Fundació CIDOB, Barcelona.

CEPAL (ECLAC), (2007), *La cohesión social en los países desarrollados: conceptos e indicadores*, Serie Estudios estadísticos y prospectivos nr 55, Santiago de Chile.

CEPAL (ECLAC), (2010), *La hora de igualdad. Brechas por cerrar, caminos por abrir*, Brasilia.

CEPAL (ECLAC), (2007), *Social cohesion. Inclusion and a sense of belonging in Latin America and the Caribbean*, ECLAC, Agencia Española de Cooperación Internacional, Secretaria General Iberoamericana, Santiago de Chile.

De Ferranti, David; Perry, Guillermo E.; Ferreira, Francisco, (2004), *Inequality in Latin America: breaking with history?* World Bank Latin American and Caribbean Studies, Waszyngton.

ECLAC, (2007), *A System Of Indicators for Monitoring Social Cohesion in Latin America*, EurosociAL, Santiago de Chile.

Elgstrom, Ole; Smith, Michael (red.), (2006), *The European Union's Roles in International Politics. Concepts and Analysis*, Routledge, Londyn, Nowy Jork.

Esping-Andersen, Gøsta, (2000), *Fundamentos sociales de las economías postindustriales*, Editorial Ariel, Barcelona.

Gawlikowska-Hueckel, Krystyna; Zielińska-Głębocka, Anna, (2004), *Integracja europejska. Od jednolitego rynku do unii walutowej*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa.

Kalina-Prasznic, Urszula, (2008), „Ekonomiczne kontrowersje wokół europejskiego modelu socjalnego”, w: Ewa Pancer-Cybulska (red.), *Spójność społeczna, ekonomiczna i terytorialna w polityce Unii Europejskiej*, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 28, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław.

Kalinowski, Sławomir; Łuczka-Bakuła, Władysława, (2005), „Wybrane monetarne wskaźniki społeczne wykluczenia w nowych krajach UE”, *Polityka Społeczna*, 7/2005.

Lucarelli, Sonia, (2006), *A Normative Reading of EU Role Conceptions and Performance*, Routledge, Londyn, Nowy Jork.

Martínez Franzoni, Juliana, (2007), *Regímenes del bienestar en América Latina*, Fundación Carolina – CeALCI, Madryt.

—, (2005), „Regímenes de bienestar en América Latina: consideraciones generales e itinerarios regionales”, *Revista Centroamericana de Ciencias Sociales*, nr 2. Vol. II.

Ocampo, José Antonio, (2006), *Market, Social Cohesion, and Democracy*, DESA Working Paper No. 9, ST/ESA/2006/DWP/9.

Ottone, Ernesto, Sojo, Ana, (2007), „La racionalidad política para América Latina y el Caribe”, CEPAL, Santiago de Chile, w *Cohesión Social en Iberoamérica: algunas asignaturas pendientes, Pensamiento Iberoamericano*, nr 2007/2.

Portes, Alejandro, (1998), „Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology”, w *Annual Review of Sociology*, vol. 24, ss. 1-24.

Sennett, Richard, (2000), *La corrosión del carácter. Las consecuencias personales del trabajo en el nuevo capitalismo*, Editorial Anagrama, Barcelona.

Tókmán, Víctor, (2007), *Informalidad, inseguridad y cohesión social en América Latina*, CEPAL – Serie Políticas sociales, nr 130, Santiago de Chile.

United Nations, (2009), *Department of Economic and Social Affairs, Rethinking Poverty. Report on the World Social Situation 2010*, Nowy Jork.

Uthoff, Andras, Sojo, Ana (red.), (2007), *Cohesión social en América Latina y el Caribe: Una revisión perentoria de algunas de sus dimensiones*, ECLAC-SIDA-Fundación Konrad Adenauer, Santiago de Chile.

Waldziński, Dariusz, (2008), „Spójność ekonomiczna Unii Europejskiej w świetle współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych”, w: Ewa Pancer-Cybulska (red.), *Spójność*

społeczna, ekonomiczna i terytorialna w polityce Unii Europejskiej, Prace naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 28, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego, Wrocław.

Wendt, Alexander, (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Dokumenty

Memorandum of Understanding between the European Commission and the Economic Commission for Latin America and the Caribbean concerning the strengthening of cooperation, www.eeas.europa.eu/la/docs/mou_eclac_071106_en.pdf, (15 września 2010).

Komunikat Komisji Europejskiej pt. „A stronger partnership between the European Union and Latin America” {COM(2005)636 final.

Komunikat Komisji Europejskiej pt. *The European Union and Latin America: Global Players Partnership* {SEC(2009) 1227.